

С.К.Костючков,

*кандидат політичних наук, доцент
кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Херсонського державного університету*

БІОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІМПЛІКАЦІЇ БІОЛОГІЧНОГО І СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

Дискусії стосовно біополітики як нового наукового напрямку засвідчують її актуальність в умовах сьогодення, незважаючи на відсутність належного концептуального оформлення, необхідного рівня теорії, що забезпечує продукування принципів, відповідно до яких можливе гармонійне функціонування метасистеми Природа – Суспільство – Людина. Саме це й визначає основну мету даної статті – визначити біополітику як інтегровану сукупність антропо-біологічного та соціально-філософського підходів до розуміння природи людини.

На сьогоднішній день суттєве теоретичне підґрунтя для вивчення поняття «біополітика» становлять ті праці зарубіжних дослідників, у яких розроблено та узагальнено методи й способи цього вивчення, обґрунтовано зміст і напрями розвитку біополітики як галузі наукового знання, що досліджує процеси соціалізації і гуманітаризації біології та біологізації соціальних і гуманітарних наук. Заслужують на увагу, як такі, що стали вже класичними, роботи Дж.Агамбена, В.Вернадського, А.Влавіанос-Арванітіс, Е.Канетті, Р.Карпінської, О.Олескіна, С.Петерсона, А.Соміта, М.Фуко. Дослідження актуальних проблем біополітики у фокусі уваги й українських науковців (В.Бурлачук, А.Толстоухов, Я.Потапенко, Д.Шевчук).

Характерною особливістю сучасного суспільства є зміна або докорінна ревізія пріоритетів соціального життя, усвідомлення необхідності гуманізації усіх сфер громадського життя, презумпція самоцінності людини та актуальність політичних заходів щодо модернізації контенту матеріальних і духовних потреб у процесі

людського буття. Механізми регулювання опозиційними процесами володарювання – підкорення, стимулювання – стримування, переважування – рестрикції, задоволення – обмеження, ескалації – ретардації та ін., перебувають у спектрі наукових інтересів біополітики – інтегрованої сукупності антропо-біологічного та гуманітарно-соціологічного підходів до розуміння природи людини.

Чим складнішим й багатограннішим є досліджуване явище суспільного життя, тим вищий ступінь плюралізму поглядів, трактувань та позицій щодо даного явища. Такий методологічний підхід цілком пояснює значну кількість інтерпретацій поняття «біополітика». Вихідною тезою подальшого теоретичного викладу вважатимемо положення про те, що більшість задіяних у науковому дискурсі трактувань біополітики характеризуються різної сили інтенсивністю та глибиною впливу біології на політику та/або політики на біологію.

Російський дослідник О.В.Олескін розглядає формування міждисциплінарного біолого-політичного напрямку як результат взаємодії біологічного й соціального знання, впливу біології на політологію та практичну політику, а також зворотної дії суспільних наук на біологію. Біополітика в умовах сьогодення, на його думку, являє собою результат двох, характерних для сучасної культури процесів, – соціалізації і гуманітаризації біології та певної біологізації соціальних і гуманітарних наук [5].

У своїх дослідженнях О.В.Олескін використовує інтегральне визначення біополітики як сукупності соціально-політичних додатків наук про живе, в плані політичної філософії, політичної теорії та практичної політики. У межах даного трактування біополітика охоплює увесь політичний потенціал сучасної біології, що виступає активною складовою у взаємодії Біологія – Політика [5]. Таке трактування біополітики дає підстави розглядати її як комплекс аспектів взаємної імплікації біології та політики, що зумовлює зростання як політичного потенціалу біології, так і біологічного потенціалу політики.

Дослідник підкреслює, що біополітика в умовах сьогодення має не тільки теоретичне, але й суто практичне значення, виходячи з усвідомлення на початку 60-х років ХХ століття того факту, що велика кількість політичних проблем мають чітко виражену біологічну складову. Актуалізувався певний комплекс стохастичних

процесів планетарного масштабу, таких як стрімке зростання й відносне старіння населення світу, розвиток генної інженерії та біомедицини, прояви застосування зброї масового ураження – ядерної, хімічної, біологічної, широке впровадження ядерної енергетики, забруднення літосфери, гідросфери, атмосфери, деградація біосфери, насування глобальної екологічної катастрофи. Отже, в планетарному вимірі роль біополітики полягає ще й у боротьбі зі екологічною кризою, реальні обриси якої вже вийшли за межі есхатологічної риторики та сприймаються людською спільнотою як невідворотна данина техногенної цивілізації. Цей аспект детермінує конгеніальність дослідницької сфери біополітики із аналогічними галузями наукових розробок різноманітних напрямів екології.

Специфічність біополітики сучасні дослідники Д.М.Кавтарадзе, А.О.Овсянніков, О.В.Олескін [6] убачають у її сфокусованому інтересі до проблем соціальності. Тому розглянута проблематика взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності Людини й Біосфери як глобальних біосоціальних систем є тільки певним сегментом кола наукових проблем, вирішуваних біополітикою.

Сучасний світ характеризується надзвичайним загостренням соціальних і політичних конфліктів, зокрема етнічних. Саме біополітика у даному контексті здатна виявити й проаналізувати причини, що зумовлюють розвиток етнополітичних конфліктів, визначити роль етнічності, яка розглядається як похідна біосоціального чинника, стан історичної спільності людей конкретної ойкумени: мови, культури, менталітету, світогляду. Біополітика, крім дослідження етнополітичних конфліктів, відкриває можливості вивчення масової поведінки людей, витоки якої авторитетні дослідники пов'язують із тваринним світом. Даний аспект біополітики ґрунтовно досліджено в класичному творі Нобелівського лауреата Еліаса Канетті «Маса та влада», який розглядає, зокрема, зграю, як «поширену форму спільного збудження», феномен схильності до руйнування у людей та приматів, біосоціальне підґрунтя парламентаризму, біологічні витоки рабства тощо [4].

До найважливіших дослідницьких напрямів у рамках біополітики О.В.Олескін залічує:

1) інтерпретацію природи людини як політичного актора (*Homo politicus*) з позицій біологічного натуралізму; людина постає як

продукт біологічної еволюції, як специфічний біологічний вид, представники якого наділені розумом, членороздільним мовленням, розвиненою культурою, технологією й водночас є частиною усього живого на планеті Земля;

2) аналіз еволюційно-біологічних витоків людського суспільства і політичних систем, з особливою увагою до соціальних структур вищих приматів і первісних людей;

3) застосування підходів, спочатку розроблених О.Хайнротом, К.Лоренцом, Н.Тінбергеном, К.Фришем та іншими дослідниками у сфері етології для вивчення поведінки тварин, з'ясування особливостей соціальної поведінки та політичної діяльності людини; особлива увага в даному аспекті приділяється дослідженню з позицій соціальної етології, екології, соціобіології, еволюційної психології таких явищ, як колективна агресія, ксенофобія, політична влада, політичне лідерство тощо;

4) дослідження фізіологічних параметрів і факторів політичної поведінки людини з урахуванням генетичної детермінації політично важливих для людини характеристик та впливу нейрофізіологічних факторів (структурні особливості мозку, механізм дії нейрохімічних агентів на психіку, поведінка та політична активність);

5) аналіз сучасних практичних політичних проблем, пов'язаних із біологією, в тому числі завдання збереження різноманіття живої природи та екологічної рівноваги на планеті; проблем, пов'язаних із політичним регулюванням розробок у галузі генної інженерії, біотехнології та біомедицини, питань демографічної політики тощо [5].

Американські дослідники А.Соміт та С.Петерсон під біополітикою розуміють використання «біологічних концепцій – особливо еволюційної теорії та біологічних методів дослідження заради розуміння політичної поведінки людини» [12, 560].

За твердженням французького філософа Мішеля Фуко, у період Нового часу природне життя людини починає інтегруватися у сферу інтересів державної влади, політика трансформується у біополітику. У творі «Воля до істини» Фуко зауважує: «Протягом тисячоліть людина залишалася тим, чим вона була для Аристотеля: твариною, яка живе, здатною крім того для політичного існування; сучасна людина – це тварина у політиці, життя якої як істоти, котра живе, ставиться під питання» [8, 248]. Далі автор зауважує, що «поріг біо-

логічної сучасності суспільства міститься в пункті, де вид та індивід стають елементарною функціональною одиницею політичного життя, існуючи у вигляді певного живого тіла» [8, 248]. Фуко у своїх дослідженнях 70-х років ХХ століття фіксує увагу на конверсії «територіальної Держави» у «Державу населення», внаслідок її біологічне життя та здоров'я нації перетворюються на об'єкт уваги суверенної влади, яка починає трансформуватись в «уряд людей» [9]. Дослідник пропонує оригінальну інтерпретацію біополітики – як сукупності політичних заходів впливу на біологічне («життєве») начало в людині й контроль за ними заради суспільно значущих цілей.

Сутність концепції М.Фуко полягає в тому, що імплікація біологічного життя людини (zoe) і політичної сфери (polis), тобто політизація життя як такого, є вирішальним процесом сучасності. Саме з партикуляризацією цих явищ у суспільній свідомості, на думку італійського філософа Дж.Агамбена, пов'язаний певний занепад сучасної політики. Усі політичні проблеми сьогодення можливо вирішити тільки на біополітичному ґрунті, який, власне, їх і сформував. Тільки у біополітичній перспективі можливо вирішити, чи мають поняття, на опозиції яких базується сучасна політика (праве/ліве, приватне/публічне, демократія/абсолютизм тощо, прогресуюча дивергенція яких є процесом актуальним) бути залишені, чи вони зможуть знову набути значущості, згідно з тією перспективою, у якій вони її втратили [1, 11].

У своїх творах Агамбен користується терміном «homo sacer» (лат. –людина священна), яку, за римським правом, можна вбити, але не можна принести в жертву. Життя homo sacer Агамбен називає «голим життям», саме на засадничій його ролі в сучасній політиці він і наполягає [1, 16].

Український дослідник Д.Шевчук трактує політику за біополітичним підходом – як управління або навіть як маніпуляцію біологічною природою людини, визначаючи загальну тенденцію політичного світу як політизацію життя, унаслідок чого органічне життя набирає специфічних, утилітарних рис матеріалу, котрий можливо застосувати з політичною метою. Вчений акцентує увагу на суперечках другої половини ХХ століття навколо поняття «людська природа», які мали загалом науковий зміст, але почасти набували й соціально-політичного забарвлення, оскільки були

пов'язані з процесами суспільної опозиції таким явищам, як расизм, інтолерантність, ксенофобія, сексизм, що зумовлювали прояви політичної дискримінації. Даний аспект, на думку Д.Шевчука, актуалізує нові форми реалізації політики, які формуються на основі нових форм суб'єктивності та творення ідентичності, що протистоять біополітичним технологіям упорядкування біологічного в рамках політичного [10].

Більш масштабне розуміння біополітики пропонує грецька дослідниця, президент Біополітичної Інтернаціональної організації (БІО) Агні Влавіанос-Арванітіс. Вона трактує біополітику як політику, спрямовану на збереження біосу – розмаїття всього живого в планетарному вимірі [13].

Термін «біополітика» вживається в сучасному науковому дискурсі в кількох відмінних, хоча й близьких одне до одного значеннях. Біополітика має певну змістову цінність на рівні політичної філософії, до якої цілком органічно інтегруються біополітичні ідеї «єдності в різноманітті», коеволуції, стрибкоподібного розвитку, взаємодоповнюваності регіонів та етносів, як соціокультурних аналогів біологічних видів в екосистемах.

У сфері політології релевантними є біополітичні концепції лідерства, зовнішньої та внутрішньої агресії, ієрархічних і мережевих структур, домінування – підкорення, формування образу ворога, інстинктивної агресивності тощо.

У царині практичної політики, де біополітика може слугувати базою для продукування комплексу соціальних і політичних технологій і водночас як засіб корекції, контролю та конверсії тих технологій, які вже впроваджені в суспільно-політичному просторі відповідно до інтенцій тих чи інших політичних сил. Цікавим є погляд на сутність біополітики російського філософа Р.С.Карпінської, яка наголошувала на тому, що в кінцевому підсумку біополітика – це приведення техніки до «міри життя», «міри людини». Це передбачає орієнтацію на альтернативні, природозберігаючі, аверсивні щодо людини технології, контроль та обмеження на застосування таких індустріальних технологій, які безперечно стимулюють дис-баланс у системі Природа – Людина. Замість сподівань на ноосферу, яка має керувати процесами у атмосфері, літосфері, гідросфері, біосфері біополітика обстоює імпліцитне керування самою ноосфе-

рою. Саме для цього й важливо зберігати «людський вимір» розуму, без чого для людства він здатен трансформуватись у щось не тільки нерозумне, але надзвичайно небезпечне, зрештою розум може стати ворогом людини. У «людському вимірі» це – Дух, який розглядається не тільки як інтелект, але й як здатність вірити, сподіватися й любити. Отже, глобальна проблема збереження природного середовища та виживання людини в ньому може успішно вирішуватися тільки за умови збереження нашої духовності [7, 158].

Зазначена Карпінською гетерогенність біології, що виявляється особливо яскраво в біополітиці, тісно пов'язана з гетерогенністю світу як онтологічною проблемою існування різноманітних сфер буття, імплікованих один із одним у межах одного й того самого реального світу.

Біополітика зосереджує увагу на властивостях живих організмів та їхніх груп, які найбільш міцно пов'язані з проблемами політичної науки. Вона має такі конкретні напрями:

1) дослідження еволюційно-біологічних коренів людського суспільства й державних утворень;

2) аналіз біосоціального підґрунтя політичної поведінки людей в неординарних ситуаціях – під час заколоту, вуличної ходи, акцій масової непокори, виборчої кампанії, проявів етнічного конфлікту тощо;

3) дослідження впливу на людину соматичних факторів, таких як голод, втома, хвороба, дія зовнішніх збудників або лікарських засобів, стрес тощо;

4) розробка конкретних політичних прогнозів, експертних оцінювань і практичних рекомендацій на основі зазначених нами напрямів дослідження.

Біополітика має на меті враховувати як відносну автономність біосоціального рівня, реалізовану в певних матеріальних і нематеріальних структурах, так і детермінацію його іншими рівнями. Філософський підхід, що дозволяє вирішувати обидва завдання, визначається як гуманістика й спирається на ідею спорідненості й кореальності людини з усіма живими істотами. Подібний підхід дозволяє розглядати всі форми життя на планеті Земля – від одноклітинних до людини – у принципово єдиних категоріях. Людина і все живе розглядаються як багаторівневі структури в діапазоні від

фізичного до духовного рівня, тому компаративний розгляд проявів поведінки людей і тварин можливий не тільки на біосоціальному, але й на вищих рівнях. Це положення не є контрадикцією тому факту, що існують субстантивні відмінності в ступені актуалізації ментального і духовного між Людиною як видом та іншими елементами біосу – всього живого в планетарному масштабі [7, 168].

Зауважимо, що конвергенція біологічного та соціального (і політичного) як у філософії, так і в сфері природничих наук має глибокі історичні корені. Нерозривність людини й аніматизованої самою людиною природи логічно консонувалася з єдністю між собою усіх членів соціальної групи, що засвідчують філософські, міфічні та фольклорні джерела світової культури [11]. Розвиток класичної філософії, природничих наук щодалі потенціював усвідомлення відмінностей між людським суспільством та світом тварин, висуваючи водночас вимогу логічних побудов буттєвої, функціональної та певною мірою структурної єдності всього живого на планеті Земля [2, 3]. Саме тому подібні проблеми біологічного та філософського характеру лишаються актуальними і для окремої людини, і для соціальної групи, і для людства у цілому.

Біополітика, як відносно новий напрям науки, набуває в умовах сьогодення загальногуманістичного значення, незважаючи на певну недостатність концептуального оформлення та відповідного теоретичного рівня. Вона досліджує вплив політичних заходів на процеси модернізації спектру матеріальних і духовних потреб сучасної людини, що формуються у межах процесів володарювання – підкорення, стимулювання – стримування, задоволення – обмеження, ескалації – ретардації та ін.

Узагальнене трактування біополітики дає підстави розглядати її як комплекс аспектів взаємного взаємозв'язку та взаємовпливу біології та політики, що зумовлює зростання як політичного потенціалу біології, так і біологічного потенціалу політики.

Біополітичні концепції є вельми актуальними для розуміння антропо-біологічного та гуманітарно-соціологічного підходів до вивчення природи людини. Різноманітні трактування поняття «біополітика» дають підстави діфініювати її як сукупність знань, що дозволяють інтерпретувати процеси біологізації політичного та політизації біологічного у системі Людина – Суспільство – Природа.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Агамбен Дж.* Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь / Дж.Агамбен. – М.: Издательство «Европа», 2011. – 256 с.
2. *Вернадский В.И.* Живое вещество и биосфера /В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1994. – 669 с.
3. *Вернадский В.И.* Философские мысли натуралиста / В.И.Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 519 с.
4. *Канетти Э.* Масса и власть / Э.Канетти; [пер.с нем. Л.Г.Ионина]. – М.: Астрель, 2012. – 574 с.
5. *Олескин А.В.* Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты / А.В.Олескин. – М.: Институт философии РАН, 2001. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://biopolitika.ucoz.ru/index/0-5>.
6. Социально-экономические и правовые основы сохранения биоразнообразия / колл. авторов – Кавтарадзе Д.Н., Овсянников А.А, Олескин А.В. – М.: Издательство научного и учебно-методического центра, 2002. – 420 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nature.air.ru/biodiversity/book4_2.html.
7. Философия биологии: вчера, сегодня, завтра. Памяти Регины Семеновны Карпинской. – М.: ИФРАН, 1996. – 300 с.
8. *Фуко М.* Воля к истине: по ту сторону знания власти и сексуальности. Работы разных лет / М.Фуко [пер. с фр., сост., комм. и послесл. С.Табачниковой]. – М.: Кастань, 1996. – 448 с.
9. *Фуко М.* Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью, 1970–1984. в 3 ч. Ч.3. / М.Фуко [пер. с фр. Б.М.Скуратова под общ. ред. В.П.Большакова]. – М.: Практис, 2006. – 320 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gzvon.lg.ua/biblioteka/kafedra_filosofii/libph/foucault/int_vlast.htm
10. *Шевчук Д.* Політизація життя в контексті біополітики: соціально-філософський аналіз / Д.Шевчук // Наукові записки. Серія «Філософія». 2013. – Вип.13. – С.119-124. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mybiblioteka.com/articles/book/6310-Pol%D1%96tiza%D1%81%D1%96ja_zhittja_v_kont/1.html
11. *Штоль Г.В.* Мифы классической древности / Г.В.Штоль [перевод В.И.Покровского, П.А.Медведева] – М.: Элетр. изд. Директ-

- Медиа, 2004. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/707831/>
12. *Somit A., Peterson S.A.* Biopolitics after three decades: a balance sheet // *Brit. J. Polit. Sci.* 1998. – V.28. Pt.3. – P.555–571.
 13. *Flavianos-Arvanitis A.* Biopolitique – le bio-environnement. Athéne (Grèce): B.I.O., 1998.

Костючков С.К. Биополітичні концепції як результат імплікації біологічного і соціально-філософського знання.

У статті розглядаються проблеми визначення та сфери інтересів біополітики як інтегрованої сукупності антропо-біологічного та гуманітарно-соціологічного підходів до розуміння природи людини. Наголошується на взаємопроникненні біологічного та соціально-філософського знання в контексті біополітичного вчення. Автор акцентує увагу на необхідності гуманізації усіх сфер громадського життя, презумпції самоцінності людини та актуальності політичних заходів стосовно модернізації глибини й змісту матеріальних і духовних потреб у процесі людського буття.

Ключові слова: біополітика, соціалізація, гуманітаризація, глобальна екологічна катастрофа, етнополітичний конфлікт, етологія, вид, індивід, рефлексія, гуманістика.

Костючков С.К. Биополитические концепции как результат импликации биологического и социально-философского знания.

В статье рассматриваются проблемы определения и сферы интересов биополитики как интегрированной совокупности антропо-биологического и гуманитарно-социологического подходов к пониманию природы человека. Подчеркивается взаимопроникновение биологического и социально-философского знания в контексте биополитического учения. Автор акцентирует внимание на необходимости гуманизации всех сфер общественной жизни, презумпции самоценности человека и актуальности политических мер по модернизации глубины и содержания материальных и духовных потребностей в процессе человеческого бытия.

Ключевые слова: биополитика, социализация, гуманитаризация, глобальная экологическая катастрофа, этнополитический конфликт, етология, вид, индивид, рефлексия, гуманистика.

Kostyuchkov S.K. Biopolitical concept as a result of the implications of biological and socio-philosophical knowledge.

The article deals with the problem of identifying areas of interest and biopolitics as an integrated set of anthropo-biological and humanitarian and sociological approaches to understanding human nature. Emphasized on the interpenetration of biological, social and philosophical knowledge in the context of biopolitical theory. The author emphasizes the need for humanization of all spheres of public life, the intrinsic value of human presumption and relevance of policies for upgrading the depth and content of the material and spiritual needs in the course of human existence.

Key words: biopolitics, socialization, liberalization, global ecological catastrophe, ethnopolitical conflict, ethology, ed, individual, reflection, humanities.